

Το Δουκάτο της Αθήνας

Οι φράγκικες δυναστείες από το 1204 έως την παράδοση της πόλης στους Οθωμανούς

Του **Ν.Γ. Μοσχονά**

Ιστορικού Διευθυντή Ερευνών στο Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

ΟΤΑΝ στα τέλη του 1204 οι σιδερόφρακτοι Φράγκοι του Βονιφάτιου του Μομφερρατικού έφτασαν απειλητικοί στην ταλαιπωρημένη Αθήνα, ο υπερασπιστής της πόλης μητροπολίτης Μιχαήλ ο Χωνιάτης είδε πως θα ήταν μάταιο να προβάλει αντίσταση και παρέδωσε την Ακρόπολη στον Βονιφάτιο. Κύριοι της Αθήνας οι Φράγκοι επιδόθηκαν στη λεηλασία της πόλης και στη διαρπαγή των εκκλησιαστικών θησαυρών και των κειμηλίων. Ο έξοχος ναός της Παναγίας της Αθηνιώτισσας συλήθηκε, ενώ η μητροπολιτική βιβλιοθήκη που είχε δημιουργήσει ο Χωνιάτης λεηλατήθηκε. Πολλοί από τους Αθηναίους εγκατέλειψαν την πόλη, όπως και ο ίδιος ο Χωνιάτης που, αφού για ένα διάστημα περιπλανήθηκε στην Ελλάδα, εγκαταστάθηκε τελικά στην Κέα (Τζιά), στη Μονή του Προδρόμου, όπου και πέθανε το 1220.

Ο Βονιφάτιος παραχώρησε την Αθήνα μαζί με τα Μέγαρα στον Οθωνα De la Roche, γόνο επιφανούς οίκου της Βουργουνδίας, στον οποίο είχε πρωτύτερα παραχωρήσει και τη Θήβα. Ο Οθων προσαγορεύτηκε «Κύριος των Αθηνών» (Dominus Athenarum, Sire d' Athenes), ενώ από τους Έλληνες ονομαζόταν Μέγας Κυρ. Στη φεουδαρχική επικράτεια του De la Roche περιλαμβάνονταν η Αττική, η Μεγαρίδα και η Βοιωτία. Ο ανιψιός και διάδοχός του Γκυ (Γουίδος) Α' πέτυχε το 1260 να του παραχωρηθεί από τον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο Θ' ο τίτλος του Δούκα της Αθήνας. Ο οίκος των De la Roche ηγεμόνευσε ως το έτος 1308, οπότε πέθανε άκληρος ο Γκυ Β'. Διάδοχός του υπήρξε ο εξάδελφός του Γουαλτέριος (Βάλθερος) De Brienne, κόμης του Lecce της Απουλίας.

Μετά τη φονική μάχη της Κωπαΐδας (1311), όπου οι Φράγκοι ιππότες νικήθηκαν από τους στρατοκώπους της Καταλανικής Εταιρείας και όπου μαζί με τους συντρόφους του σκοτώθηκε ο Γουαλτέριος, κύριοι του δουκάτου αναδείχθηκαν οι Καταλανοί που πρόσφεραν την ηγεμονία στο αραγωνικό στέμμα της Σικελίας. Γόνιμοι του αραγωνικού βασιλικού οίκου αναδείχθηκαν δούκες της Αθήνας, ενώ η διακυβέρνηση του δουκάτου ήταν εμπιστευμένη σε επιτρόπους (βικάριους).

Η κυριαρχία των Καταλανών στην Αθήνα καταλύθηκε το 1388 όταν ο Φλωρεντινός τυχοδιώκτης και τραπεζίτης Νέριος Acciaiuoli, που ήδη από το 1385 είχε καταλάβει την πόλη της Αθήνας, κατόρθωσε να κυριεύσει και την Ακρόπολη. Με εξαίρεση την πρόσκαιρη βενετική κατοχή (1395-403) ο οίκος των Acciaiuoli ηγεμόνευσε μέχρι το 1458, οπότε οι Τούρκοι έγιναν κύριοι της Ακρόπολης, μολονότι το δουκάτο είχε ου-

Για ενίσχυση της οχύρωσης στην Ακρόπολη, χτίστηκε ψηλός πύργος που επέπτευε ολόκληρο το Λεκανοπέδιο. Φράγκικος πύργος ο λεγόμενος, ή Κουλάς επί τουρκοκρατίας. Κατεδαφίστηκε από την Αρχαιολογική Εταιρεία της Αθήνας το 1875, με δαπάνη του Σλίμαν. Η κατεδάφιση προκάλεσε σχόλια και επικρίσεις από τον επιστημονικό κόσμο της εποχής.

σιαστικά καταλυθεί το 1456 με την κατάληψη της Αθήνας.

Μετατροπές

Ρημαγμένη από τις επιδρομές και τις δηλώσεις και εξασθενημένη δημογραφικά η Αθήνα στη διάρκεια των δυόμισι αιώνων της λατινικής κυριαρχίας παραμένει ένας μικρός αστικός οικισμός που έχει περιοριστεί μέσα στο υστερορωμαϊκό τείχος και το Ριζόκαστρο. Στον ευρύτερο χώρο της πόλης υπάρχουν μόνο τα ερείπια των αρχαίων μνημείων μαζί με τις διάσπαρτες βυζαντινές εκκλησίες και αμέτρητα χαλάσματα κατοικιών. Η πολιτική αλλαγή είχε ως επακόλουθο και τη μεταβολή στα εκκλησιαστικά πράγματα. Στη θέση του ορθόδοξου μητροπολίτη εγκαταστάθηκε Λατίνος αρχιερέας και ο αθηναϊκός κλήρος υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει τη δικαιοδοσία του. Κάτω από τις συνθήκες αυτές πολλοί επιφανείς Αθηναίοι εγκατέλειψαν την Αθήνα και για πολλά χρόνια συντρόφεψαν, αυτοεξόριστοι επίσης, τον Μιχαήλ τον Χωνιάτη.

Οι Φράγκοι δυνάστες της Αθήνας επέφεραν κάποιες μετατροπές και ενίσχυσαν τα τείχη της Ακρόπολης. Σ' αυτή την εποχή ανάγεται ο Φραγκικός πύργος των Προπυλαίων, που κατεδαφίστηκε τον περασμένο αιώνα (1874) και ο ανατολικός προμαχώνας του Belvedere. Μέσα στο γενικότερο κλίμα των αλλαγών ο Παρθενώνας παρέμεινε αφιερωμένος στην

Παναγία την Αθηνιώτισσα, αλλά μετατράπηκε σε ναό δυτικού δόγματος, όπως και άλλοι αθηναϊκοί ναοί. Εξάλλου, δυτικοί (Κιστερκιανοί) μοναχοί εγκαταστάθηκαν στη Μονή του Δαφνιού, που αποτέλεσε δουκικό αββαείο, όπου θάβονταν οι Βουργουνδοί δούκες της Αθήνας. Οι Καταλανοί μετέτρεψαν τα Προπύλαια σε Διοικητήριο και δημιούργησαν εκεί παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Βαρθολομαίο. Στα Προπύλαια λειτουργούσε και η δουκική καγκελαρία. Ενώ οι Φράγκοι και οι Καταλανοί είχαν επιλέξει ως έδρα του δουκάτου τη Θήβα, οι Φλωρεντινοί δούκες της Αθήνας προτίμησαν να εγκατασταθούν στην αθηναϊκή Ακρόπολη. Ήταν, λοιπόν, φυσικό να ενδιαφερθούν άμεσα για την πόλη. Ο Νέριος Α' (1388-1395) φρόντισε για την επισκευή των τειχών, την κατασκευή δρόμων, τη μετασκευή των Προπυλαίων σε αυτόνομο οχυρό δουκικό μέγαρο και την ανακαίνιση του Παρθενώνα, πάντοτε ως ναού της Παναγίας της Αθηνιώτισσας (Santa Maria di Setines). Στον ίδιο οφείλεται και η αποκατάσταση του ορθόδοξου μητροπολιτικού θρόνου της Αθήνας (παράλληλα εξακολούθησε να υπάρχει και η λατινική αρχιεπισκοπή), γεγονός που συνέβαλε στην ανάπτυξη της ναοδομίας. Τότε επισκευάστηκαν πολλοί ναοί και ανεγέρθηκαν νέοι (Μεταμόρφωση, Προφήτης Ηλίας, Άγιος Φράγκος). Η οικοδομική δραστηριότητα συνεχίστηκε στην εποχή του Αντωνίου Α' (1403-1435), που το

όνομά του συνδέεται και με την επισκευή του λιμανιού του Πειραιά (γνωστού ως Porto Leone).

Μαρτυρίες περιηγητών

Παρά ταύτα, η Αθήνα παρέμεινε μία μικρή πόλη. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ιταλού νοτάριου Niccolo Da Martoni, που είχε επισκεφτεί την Αθήνα το 1395, η πόλη είχε περίπου χίλιες κατοικίες, χωρίς να διαθέτει ένα πανδοχείο ή άλλο κατάλυμα για ξένους. Ο Da Martoni περιγράφει την περιήγησή του στις αθηναϊκές αρχαιότητες, θαυμάζει το δουκικό μέγαρο των Προπυλαίων και μένει έκθαμβος κατά την επίσκεψή του στον Παρθενώνα. Ανάλογα συναισθήματα προκλήθηκαν και σ' ένα άλλο επιφανή Ιταλό ταξιδιώτη, τον αρχαιοδίφη Κυριακό De' Pizzicoli από την Αγκώνα, που ήρθε στην Αθήνα δύο φορές, το 1436 και το 1444, περιηγήθηκε τα μνημεία και αντέγραψε πλήθος αρχαίων επιγραφών. Βέβαια, οι επισκέπτες αυτοί, όπως και άλλοι μεταγενέστεροι, ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για τις αρχαιότητες και όχι για τη σύγχρονη πόλη. Από τα χριστιανικά μνημεία μόνο όσα ήταν διασκευασμένοι αρχαίοι ναοί τους απασχολούν, ενώ οι βυζαντινές εκκλησίες τους αφήνουν αδιάφορους. Ωστόσο, από τις περιγραφές που άφησαν, συνάγονται και κάποιες πενιχρές πληροφορίες για την Αθήνα εκείνης της εποχής.

Την επικοινωνία της Αθήνας με τα

περίχωρα και με την υπόλοιπη χώρα εξυπηρετούσε το αρχαίο οδικό δίκτυο που παρέμεινε αμετάβλητο στη βυζαντινή εποχή και που σε μεγάλο βαθμό εξακολουθεί και σήμερα να χρησιμοποιείται.

Από τις πύλες της Αθήνας ένα σύστημα οδών απλωνόταν ακτινωτά προς διάφορες κατευθύνσεις: προς το Φάληρο, προς τον Πειραιά, προς τη Μονή του Δαφνίου, την Ελευσίνα και την Πελοπόννησο (η αρχαία Ιερά Οδός), προς τη Θήβα, προς τις Αχαρνές, προς την Κηφισιά, την Πεντέλη και τον Μαραθώνα, προς τα Μεσόγεια και τον Υμηττό, προς τον Ιλισσό.

Οι Αθηναίοι

Ο γηγενής πληθυσμός της Αθήνας την εποχή αυτή υπολογίζεται ότι κυμαινόταν από έξι έως οκτώ χιλιάδες ψυχές. Φτωχοί στην πλειονότητα χειρωνακτες και γεωργοί προσδιόριζαν τον χαρακτήρα του αθηναϊκού πληθυσμού. Ωστόσο, μαρτυρείται η ύπαρξη και ευκατάστατων επιφανών οικογενειών και επαγγελματιών, καθώς και ολιγάριθμη αλλά οπωσδήποτε αξιόλογη μερίδα εγγραμμάτων και λογίων Αθηναίων.

Στα τέλη του 14ου αιώνα έδρασαν οι Αθηναίοι νοτάριοι Δημήτριος Ρέντης, Νικόλας Μακρής και Δαμιανός Φιλόμαχος, που αναδείχθηκαν καγκελάριοι του δουκάτου. Στην περίοδο αυτή εργάστηκαν στην Αθήνα αντιγραφείς χειρογράφων, ενώ πολλοί γνωστοί Αθηναίοι βιβλιογράφοι έδρασαν αλλού. Υπήρχε, λοιπόν, στην Αθήνα τότε κοινό -κληρικοί, μοναχοί και φιλομαθείς λαϊκοί- που ενδιαφέρονταν για την απόκτηση ελληνικών χειρογράφων, όπως ο γιατρός Δημήτριος Χλωμός, που είχε παραγγείλει στο βιβλιογράφο ιερέα Κοσμά Κάμηλο (1339) τα ιατρικά έργα του Νικολάου του Μυρεψού και του Ορειβαίου.

Αντίθετα με τους Καταλανούς, οι Βουργουνδοί και πολύ περισσότερο οι Φλωρεντινοί δεν απέστερξαν τη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Οι

Η Παναγία των Καταλανών. Τοιχογραφία από τον Προφήτη Ηλία του Σταροπάζαρου, που κατεδαφίστηκε μετά το 1843. Ενθρονος η Θεοτόκος, βρεφοκρατούσα. Δεξιά και αρι-

Στη Φραγκοκρατία το Δαφνί περιήλθε στους λόγιους και φιλότεχνους Βενεδικτίνους - Κιστερκιανούς μοναχούς. Σ' αυτούς αποδίδονται κάποιες εσωτερικές και εξωτερικές προσθήκες. Το χρησιμοποιούσαν επίσης και ως τόπο ταφής των Δουκών της Αθήνας. Ορθόδοξοι μοναχοί επανήλθαν με την τουρκοκρατία. Πάνω στο δρόμο από Αθήνα για Ελευσίνα, ή αντίστροφα, κέντριζε το ενδιαφέρον στους ξένους περιηγητές. Εχουμε γι' αυτό μια σειρά αποτυπώσεις, σχέδια ή λιθογραφήματα, ή ακόμη και ζωγραφικές αποδόσεις. Λιθογραφία του Th. du Moncel, 1843.

δυτικοί δυνάστες της Αθήνας έτρεφαν για την πόλη αυτή ιδιαίτερο θαυμασμό. Ο βασιλιάς της Αραγώνας

και δούκας της Αθήνας Πέτρος Δ' είχε χαρακτηρίσει την Ακρόπολη (1380) ως «το πιο ακριβό στολίδι που

υπάρχει στον κόσμο». Από την άλλη μεριά η φιλορθόδοξη πολιτική και η ελληνότροπη συμπεριφορά των Φλωρεντινών παρασκεύαζε το έδαφος για τον εξελληνισμό του δουκάτου. Αλλωστε η αίγλη της Αθήνας ασκούσε ισχυρότατη επιρροή στους Φλωρεντινούς δούκες, που είχαν ως καύχημα την κατοχή της Αθήνας και της Ακρόπολης και θεωρούσαν μέγιστο αγαθό την εκεί διαβίωσή τους.

στερά αναρτημένα από δέντρα δύο οικοδόμημα με τα αρχικά πιθανόν των F. Acciaiuoli και L. Spinola. (Βυζαντινό Μουσείο - φωτ. Σ. Μαυρομμάτη)

Βιβλιογραφία:

- 1) Φ. Γρηγοροβίον, *Ιστορία της πόλεως των Αθηνών κατά τους μέσους αιώνας, μετάφραση με διορθώσεις και προσθήκες Σπ. Π. Λάμπρου*, τόμοι 2, Αθήνα 1904.
- 2) Ον. Μίλερ, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι, μετάφραση με προσθήκες και βελτιώσεις Σπ. Π. Λάμπρου*, τόμοι 2, Αθήνα 1909-1910.
- 3) Μ. Μορφακίδης, *Η μεταβίβαση της κυριότητας του Δουκάτου των Αθηνών στον αιελοαραγωνικό βασιλικό οίκο*, «Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συμποσίου Γενεαλογικής και Εραλδικής Επιστήμης [Δελτίον Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος 8 (1992)], σελ. 216-241.
- 4) J. Paton, *Chapters on Mediaeval and Renaissance Visitors to Greek Lands*, Princeton, N.J., 1951.
- 5) K. Setton, *Catalan Domination in Athens, 1311-1388*, Λονδίνο 1975.
- 6) K. Setton, *Athens in the Middle Ages*, Λονδίνο 1975 (αναδημοσίευση μελετών).
- 7) Ι. Τραυλού, *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, Αθήνα 1960.